

Mee met ontdekkingsreiziger
Arita Baaijens

Oog in oog met de walvis

Van wie is de zee eigenlijk? Lijken emoties en behoeften van zeewezens op de onze? Vragen als deze leiden onderzoeker Arita Baaijens naar de Noorse fjordenkust, waar ze deelneemt aan een expeditie om het gedrag van orka's en walvissen te bestuderen.

TEKST ARITA BAAIJENS FOTOGRAFIE EMMA KHAN, KELLY MCCORMICK EN PAMELA MARTIN

“Go!” Op commando springen we vanaf een rubberbootje in het donkere, ijskoude water van een Noors fjord om walvissen en orka's te filmen. Vergaapten we ons een paar seconden geleden nog vanaf de boot aan majestueuze bultrugwalvissen die sierlijk voor ons uit zwommen, nu dobber ik met het team van Sea Women Expeditions in het blauwe koninkrijk van 's werelds grootste zoogdieren. Een *dip* boven de poolcirkel is altijd een hachelijke onderneming, en dat de poolnacht vandaag begint, waarbij de zon zich het hele etmaal niet zal laten zien, maakt het avontuur nog spannender. In de staalgrijze winterzee dringt maar bar weinig licht door, net genoeg om onze gele zwemvliezen te zien.

Relatie met de zee

Een jaar geleden kwam de uitnodiging binnen. Sea Women Expeditions zocht vrouwen uit verschillende disciplines, culturen en leeftijdsgroepen voor klimaatonderzoek in de Noordelijke IJszee bij Noorwegen. Behalve voor het verzamelen van plankton, DNA en onderwatergeluiden is de expeditie vooral bedoeld om het gedrag van orka's en walvissen te bestuderen. Bingo! Precies de ervaring die ik zocht voor mijn nieuwste project, dat onze bazige relatie met de zee onder de loep neemt. Expeditieleider Susan Eaton vond het prima het team te betrekken bij mijn missie om de zee te raadplegen over menselijke activiteiten die haar toekomst beïnvloeden. Zo'n ongewoon experiment roept natuurlijk vragen op, en dat is precies de bedoeling. Want van wie is de zee eigenlijk? Hoe is het om een vis te zijn? Lijken emoties en behoeften van zee-wezens op de onze? En stel dat de zee gevoelens heeft, zoals Paul van Vliet zingt in het lied over de zee die zo moe is, en stel dat de zee baalt van wat wij mensen haar aandoen - dan is het voorstel om de zee te betrekken bij besluitvormingen helemaal zo gek nog niet. We hebben immers veel te danken aan de Noordzee: onze cultuur, taal en welvaart. En het is

‘Een majestueuze, plompe grijze gestalte met een lengte van vijftien meter doemt op’

hoog tijd dat we onze waardering laten blijken. Andere culturen gingen ons voor en met een beetje goede wil lukt het ons ook.

Wat weten we?

De timing kon niet beter, want de zee als wingewest blijven behandelen is niet meer van deze tijd. Rechten voor natuur, ruimte voor rivieren, het bos dat van zichzelf is, ministerie van de toekomst; er zijn genoeg voorbeelden van hoopvolle initiatieven die natuur centraal stellen. Ook in de wetenschap gebeuren spannende dingen. Reserveerden biologen tot voor kort emoties, taal, bewustzijn en cultuur uitsluitend voor de mens, inmiddels weten we dat octopussen bijzonder intelligent zijn, ook zonder centraal zenuwstelsel. Walvissen, orka's en dolfijnen communiceren met elkaar over grote afstanden, kennen elkaar bij naam, leiden complexe sociale levens. Kleine poetslipvissen herkennen zichzelf in de spiegel, wat op bewustzijn duidt. Kortom, wat wij van dieren en van de zee vinden zegt meer over onze beperkte blik dan over de vermogens van dieren en de zee. ‘Hoe is het om jou te zijn?’ Dát is de vraag die we dieren moeten stellen, schrijft de Belgische filosoof Vinciane Despret in een verrukkelijk en tegendraads boek over de genialiteit van niet-menselijke dieren en de soms dwaze aannames van wetenschappers die dieren bestuderen alsof het gemankeerde mensen zijn.

Stem van het zeeleven

Het verstand protesteert als nieuwe inzichten morrelen aan vastgeroeste overtuigingen. Dat is de reden waarom ik in de Arctische Oceaan dobber. Mijn poging de zee van binnenuit te leren kennen past bij het pleidooi de Noordzee zeggenschap te geven. Om dat idee te laten landen, zal ik later dit jaar bij de zee solliciteren op de nog niet bestaande functie ‘Spreker voor het leven in de zee’. Niet-mensen die een woordje meespreken, dat lijkt onmogelijk. Maar mijn lichtend voorbeeld is Het Nieuwe Instituut in Rotterdam, dat vorig jaar de Zoöp als organisatie model introduceerde en landschapsarchitect Maike van Stiphout aanstelde als ‘Spreker voor al het leven’. In de Zoöp werken mensen, dieren en planten naar beste vermogen samen. Inbreng van vleermuizen en egels is lastig in een organisatie die om mensen draait, maar het mooie van die brede samenwerking is dat het de blik verruimt en mogelijkheden schept. De Zoöp nodigt uit die ene belangrijke vraag te stellen: hoe is het om jou te zijn?

‘We hebben zoveel te danken aan de Noordzee: onze cultuur, taal en welvaart’

Melkweg onder water

Vooralsnog reageert de zee niet bijzonder enthousiast op mijn voornemen haar beter te leren kennen. Onder mijn zwemvliezen geen enkel teken van leven, hoewel de zee ervan moet krioelen. Rond deze tijd arriveren hier enorme scholen haringen, waar tientallen orka's en walvissen op af komen. Om de vette haring werd in het verleden oorlog gevoerd en de vissen, die continenten hebben gevoed, zoeken in deze koude maanden beschutting in de Noorse fjorden om straks in het voorjaar te paren. Er moeten miljoenen exemplaren zwemmen in grote scholen, maar we zien er vandaag niet een. “We proberen het verderop.” Kordaat trekt gids en stuurvrouw Debbie Bouma ons een voor een aan boord en speurt onder tusschen naar een donkere rugvin die uit het water steekt. Vanaf de kant kijken besneeuwde bergen onaangedaan toe terwijl de lucht daarboven uitbundig feestviert. Weliswaar is de zon aan haar winterslaap begonnen, maar vanachter de horizon verven onzichtbare zonnestralen de westelijke hemel oranje, rozerood, bloedroodpaars en zachtblauw. De winterse kleuren-tooi verleent een mysterieus aura aan het fjord en biedt net genoeg licht om dagelijks drie uur lang iets te kunnen zien. Twee van die lichturen zijn inmiddels verstreken als we drie orka's zien buitelen. Te ver weg, zegt Debbie. Ze wijst op stoompluimen van een groepje rustende walvissen die we volgens

LIEN DERUYCK

protocol niet lastigvallen. Voor de boeg verschijnen twee grijze walvissen, hun wigvormige staarten maken een sierlijke draai en verdwijnen langzaam in de golven, om even later weer op te duiken. “Go!” Opnieuw plonzen we op commando in het schemerblauwe universum. Het lijkt alsof de Melkweg naar beneden is gevallen, tientallen losse haringschubbetjes reflecteren het schaarse licht en flonkeren als heldere sterren in een pikdonkere nacht. Een langwerpige witte vlek verschijnt en is een oogwenk later weer opgelost in het duister. Pas als ik hijgend en puffend weer aan boord klauter, dringt tot me door dat de lichtstreep die ik zag de vin was van een bultrug die kalmpjes onderlangs zwom zonder dat ik er weet van had.

Ongemakkelijk gevoel

“Ik wilde als kind al marien bioloog worden.” Sarah Neill lijkt centimeters te groeien als ze over orka's praat. De frêle Engelse onderzoeker leidt het orkaprogramma aan boord en vertelt in rap tempo hoe we individuele orka's kunnen herkennen, welke waarnemingen belangrijk zijn om te noteren en hoe we ons onder water moeten gedragen. Sarah werkt aan een gedragsprotocol voor de groeiende stroom toeristen die in Noorse wateren orka's en walvissen komen spotten. >

'Als een Alice in Wonderland drijf ik naar de plek van duizenden glimmende haringen'

Gidsen varen de bootjes soms zo dichtbij dat toeristen weliswaar eerste rang zitten, maar walvissen en orka's worden gehinderd bij bezigheden die cruciaal zijn voor hun voortbestaan.

Weggedoken in de kunstlederen sofa van het luxueuze schip 'MV Explorer' kijk ik naar de vrouwen om mij heen. Het noorderlicht verbleekt bij het talent aan boord. Ervaren onderwaterfotografen, oceanografen, biologen, kunstenaars, ingenieurs, een milieujurist en natuurbeschermers. Iedereen is kundig, gemotiveerd en begaan met het lot van de oceaan. Wat mij een ongemakkelijk gevoel bezorgt is dat ons team zelf ook bijdraagt aan milieuvervuiling. Reken maar uit: 34 vrouwen vlogen uit alle delen van de wereld naar Noorwegen om onderzoek te doen; onderzoek dat hier en daar best rammelt. Niemand protesteert als de kok ons Noorse kweekzalm voorziet, terwijl zalmkwekerijen desastreus zijn voor het leven in zee. De tegenstelling tussen missie en gedrag is genoeg om grijze haren van te krijgen, maar erover praten is not done. Alleen oceaanbeschermer Kathy Xu uit Singapore laat fijntjes weten dat de kok geen *sea fruit* serveert, maar levende vissen die voor ons zijn doodgemaakt.

Moeizaam gespartel

Ondertussen stelen orka's de show op het videoscherm. *Killer whales*, legt Sarah uit, zijn snelle en nietsontziende jagers die in groepsverband zelfs de grootste walvis kunnen doden. Ze zijn ook leergierig, intelligent, gevoelig en bijzonder sociaal. In gezonde omstandigheden kunnen orka's wel tachtig jaar of ouder worden, en al die tijd leven ze in hecht familieverband. Communicatie gaat via geluidsignalen; elke familiegroep 'spreekt' een eigen dialect, zodat ze elkaar ook op afstand herkennen. Wetenschappers dachten lange tijd dat het grootste en sterkste mannetje de leiding had, maar orka's leven in een matriarchale cultuur. Oma is de spil waar alles om draait. Zij leidt de zonen en dochters met hun kroost. De matriarch is ook degene die jonkies leert hoe een zeehond van een ijs-schots te wippen en hoe haringen bewusteloos raken van een harde klap met de staart. We zien een jonge orka oefenen met oma als mentor op de achtergrond. De kleinzoon plant een verrassingsaanval, maakt vaart, schuift dan op zijn buik met grote snelheid over het strand en verschalkt een luieren-de zeehond. De achteloze soepelheid waarmee de orka gewaagde capriolen uithaalt maakt ons moeizame gespartel eerder op de dag tot een lachertje.

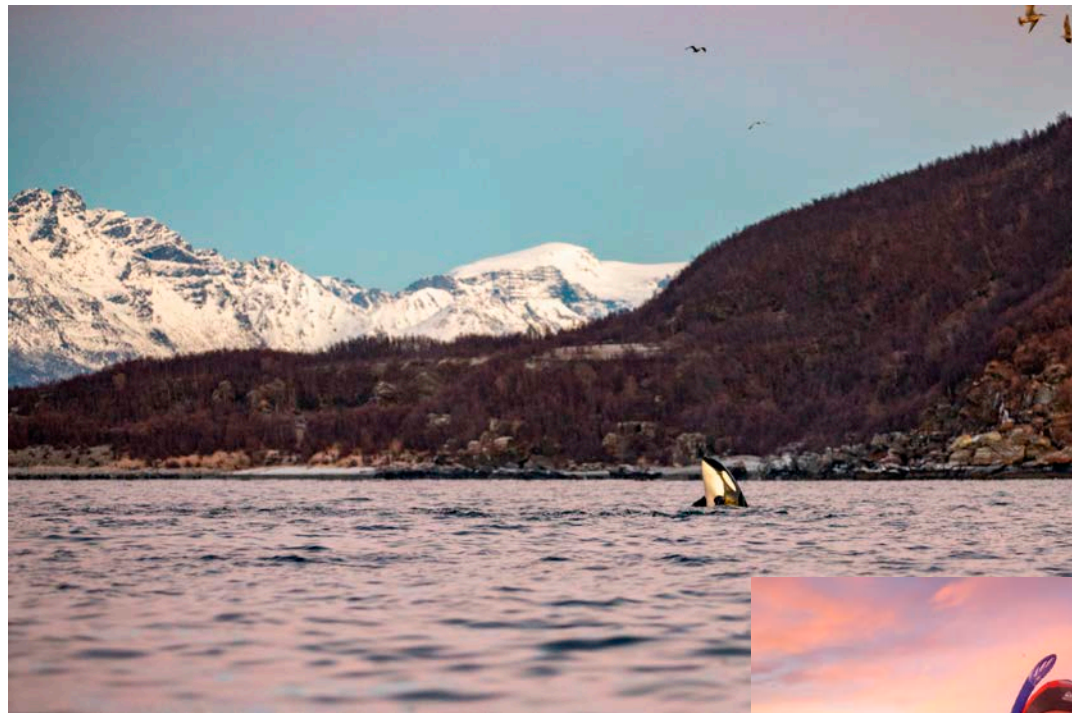
Pure poëzie

Later op de avond stap ik met een warmgloeiend hoofd vanuit de salon de vrieskou in en laaf me aan de stilte, de ijzige

schoonheid van besneeuwde bergen en de fonkelende weerschijn van maanlicht op ruwe golven. Orion, Plejaden, Stier en de Grote Beer beschrijven hun vertrouwde baan van oost naar west en knipogen bemoedigend in het voorbijgaan. Op de voorsteven tref ik Lien De Ruyck uit België. We vormen een creatief duo dat innovatieve ideeën introduceert bij de wetenschappers aan boord. "Niet te geloven dat we gisteren nog in de haven van Tromsø lagen!" Niets in het fjord herinnert aan de bewoonde wereld. In de poolnacht dansen brede groensluiers van de Aurora Borealis onbekommerd met de sterren. Het uitspansel in wintertooi is van een aardse schoonheid, maar de onzichtbare wereld onder onze deinende voeten is nog duizendmaal fascinerender. Als landbewoners vergeten we nog weleens dat oceanen twee derde van de aardbol blauw kleuren en dat onze zintuigen te beperkt zijn om de wonderen van de driedimensionale onderwaterwereld ten volle te waarderen. Wij hebben geen idee van het palet aan geuren, ultraviolette kleuren, soundscapes, temperaturen, onderwaterrivieren, elektrische velden, wervelingen en trillingen die vissen gewaarworden. Bultruggen staan bekend als de meest melodieuze zangers van de oceaan. Een bultruglied ontroert, duurt soms wel een half uur en is mijlenver te horen. Op hun langeafstandsreizen vormen de hersenen van walvissen een beeld van indrukwekkende onderwaterlandschappen met diepe troggen, bergketens en ondiepe inhammen. Een geurmolecuul in dat immense parallelle universum is genoeg voor trekvisser om de weg te vinden naar een specifieke riviermonding of paaiplek. Er is meer, veel meer, schrijft marien bioloog Rachel Carson, die wereldfaam verwierf met haar boek 'Silent Spring', maar vóór alles begaan was met de zee. Het voorjaar in zee is een magisch gebeuren, noteerde ze. En als de zomer aanbreekt dansen duizenden speldenprikjes van licht door het water, 'als een gigantische zwerm vuurvliegjes die door een donker bos trekt'. Wetenschappers presenteren de feiten liefst zo droog mogelijk, maar volgens Carson kun je niet waarachtig over de zee schrijven zonder dat er poëzie in de woorden doorklinkt.

'De walvis, dat ben ik.
De zee, dat zijn wij'

'Die ene seconde oogcontact verandert alles wat ik dacht te weten'

Waanzinnig spektakel

"Kom hier maar staan." De joviale Filipijnse kapitein van 'MV Explorer' maakt ruimte op de brug, waar op dit vroege uur een weldadige rust heerst. Mijn wekker ging om half zes. Het was mijn beurt om in het pikkedonker zeewatermonsters te nemen voor analyse op omgevings-DNA. Stukjes huid, ontlasting en slijmdeeltjes bieden genoeg houvast om te achterhalen welke diersoorten zich in deze wateren bevinden. Vol-daan en met een mok hete thee in de hand loop ik een uurtje later richting de groen oplichtende radarschermen. Wind-richting, temperatuur, stromingen, posities van schepen; ik noteer de gegevens in mijn logboek en zou willen dat ook walvissen en orka's hun aanwezigheid kenbaar maakten via het scherm. Maar deze zoogdieren spotten blijft mensenwerk. Gidsen Debbie en Johny zitten ieder op een hoge stoel en speuren geconcentreerd naar een zwarte rugvin, een stoompluim of een orka die boven water zijn positie bepaalt. De afgelopen week waren de weersomstandigheden soms te ruig om uit te varen en vandaag is mijn laatste kans. Hoewel ik orka's in actie heb gezien en ook walvissen bewonderde, hoop ik op de valreep een walvis in de ogen te kunnen kijken. Echt contact van oog tot oog, anders voelt mijn missie maar half geslaagd.

"Attention, attention. Whales and orcas ahead of us. Get ready for the boats." Door de luidsprekers klinkt Debbie's stem kalm en beheerst, maar het is alsof ze een schot lost. Iedereen komt in de benen. Op het voordek bedient een bemannings-

lid de kraan en hijst de eerste rubberboot over de reling. Ons team rent als een kolonne mieren door de smalle gangen. Met verhitte gezichten wurmen we ons in droogpakken en zoeken we op het dek onze vinnen, maskers en snorkels bij elkaar. Een laatste check en dan dalen we de smalle scheeps-ladder af, een voor een, als een stel waggelende eenden in rubberpak. We zijn goed gedrild en weten wat te doen. Zittend op de brede rand van de boot, met de vinnen en het gezicht naar zee gekeerd, doe ik een schietgebedje. "We gaan!" Stoere Debbie vaart en tuurt tegelijkertijd gespannen in de verte. Verderop lijkt iets te gebeuren bij een kleine vissersboot. Dichterbij gekomen zien we een kolkende heksenketel. De zee sist en borrelt, wit schuim spat rond en zilveren haringen vliegen door de lucht. Orka's schieten driftig heen en weer en daarboven cirkelen krijssende zeemeeuwen die hun deel van de buit opeisen. Volgens strenge richtlijnen mogen we de vissersboot niet te dicht naderen en dus volgen we het waanzinnige spektakel op ruime afstand. Een bultrugwalvis schiet als een kanonskogel uit het water. *Wham*, een bek zo groot als een voorraadschuur klapt dicht, water spat op, enkele haringen ontsnappen en worden behendig uit de lucht gevestigd door de meeuwen. Gekrijs, gefladder, een onstuimige zee met dolgedraaide orka's en hongerige walvissen die in één hap wel duizenden haringen verorberen.

Laatste kans

Na een half uur haalt de vissersboot de netten op en vertrekt. Gejuich op onze boot. Debbie zet koers naar het schuimende water en de krijssende meeuwen. Er is al wat tijd verstreken en de schemer neemt toe. Dit is echt mijn laatste kans op een ontmoeting van oog tot oog.

"Float!"

De zee is van kwikzilver. Duizenden glimmende haringen zijn door een orkafamilie behendig tot een immens grote bal samengedreven. Betoverd door het hallucinante schouwspel zwem ik traag dichterbij. Hoe zou het zijn om in die massa op te gaan en haring tussen haringen te zijn? Gebiologeerd kijk ik naar het gewriemel. Nog nooit in mijn leven zag ik zo veel vissen bij elkaar. Misschien dat de kou mijn verstand heeft beneveld, want ondanks de hectiek bespeur ik nog steeds geen gevaar en drijf ik als een Alice in Wonderland langzaam naar de kwikzilverachtige verschijningen die panisch proberen te ontsnappen aan hun lot. Aan de buitenkant van de bal schieten zwart-witte lichamen op topsnelheid heen en weer om de haringen in bedwang te houden. Het moet een enorm kabaal zijn, maar mijn oren zitten verstopt onder een laag isolerend rubber. Pas later, bij het afspelen van de opnamen,

'In andere levensvormen lotgenoten zien, dat is wat deze tijd van ons vraagt'

horen we de muzikale klanken waarmee orka's elkaar aanwijzingen geven. Wat een voorrecht om getuige te zijn van dit unieke spektakel. Langzaam komt de haringbal naderbij, tot een inwendig stemmetje waarschuwt: tot hier en niet verder. Maar nog steeds dringt niet door waar ik bang voor zou moeten zijn. Grote witte vinnen halen me uit de droom. Een majestueuze en ietwat plumpe grijze gestalte van wel dertig ton en een lengte van vijftien meter doemt op en zwemt zo dichtbij dat de knobbels en langwerpige strepen onder aan het lichaam zichtbaar zijn. De bultrug heeft het natuurlijk op de haringen voorzien, maar draait in het voorbijgaan lichtjes om de as. Een klein oog neemt me welwillend op. Is het herkenning? Of bewustzijn dat elkaar ontmoet?

Die ene seconde oogcontact, langer heeft het niet geduurd, verandert alles wat ik dacht te weten over de band tussen walvissen, de zee en de mens. Het denken is uitgeschakeld en ook het besef van tijd is verdwenen. Wat overblijft is een ervaring en een zeker weten. De walvis, dat ben ik. De zee, dat zijn wij.

Je hoeft niet alles te snappen om het juiste te willen doen. Zo kan ik niet precies onder woorden brengen wat het oogcontact met de walvis teweegbracht, maar evengoed heeft het mijn relatie met de zee diepgaand beïnvloed. De voorgenomen sollicitatie, weet ik nu, gaat over verwantschap, of *making kin*, zoals de Engelsen het zo mooi uitdrukken. Het aanknopen van relaties en in andere levensvormen lotgenoten zien, dat is wat deze tijd van ons vraagt. Mensen zijn in staat om tijdens een crisis de puinhoop onder ogen te zien en in een ander verhaal te stappen. De zee aan de bestuurstafel uitnodigen is zo'n verhaal. 🌊